

ANOTÁCIA

JAKSICSOVÁ, Vlasta: KULTÚRA V DEJINÁCH – DEJINY V KULTÚRE. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarač prvej polovice 20. storočia. Bratislava : Veda, 2012. 360 s.

Postavenie intelektuála v dobových, predovšetkým politických súvislostiach je v poslednom období v poľskom kontexte predmetom výskumu najmä v prácach Eugénie Prokop-Janiceovej (*Literatura i nacjonalizm. Twórczość krytyczna Zygmunta Wasilewskiego*. Kraków, 2004), Marci Shoreovej (*Kawior i popiół. Życie i śmierć pokolenia oczarowanych i rozczarowanych marksizmem*. Warszawa, 2008; *Nowoczesność jako źródło cierpień*. Warszawa, 2011; *Smak popiołów. O dziedzictwie totalitaryzmu w Europie Wschodniej*, Warszawa, 2011), Andrzeja Walického (*Stanisław Brzozowski – drogi myśli*. Kraków, 2011) a Barbary Suchoń-Chmielovej (*Spóźnione spowiedzi czyli autobiografie uwikłanych w historię pisarzy słowackich XX wieku*. Kraków, 2007), v českém kontexte prinajmenšom posledná monografia Jana Mervarta (*Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*. Brno, 2011). S rastom záujmu o túto problematiku, a na pozadí čiastkových štúdií Ivana Kamenca o Alexandrovi Matuškoví a Jankovi Jesenskom, zostavila Vlasta Jaksicsová systematický a vecný prehľad osudov slovenských vzdelancov z prvej polovice 20. storočia. Knihou *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre* značne rozšírila aktuálny záber súčasnej slovenskej historiografie.

Ambíciou autorky je špecifikovať úlohu slovenskej intelektuálnej elity v širšom kultúrnohistorickom rámci rokov 1918 až 1948. Jaksicsová vychádza zo známej premisy, že aktivita slovenských kultúrnych činiteľov, a to aj po roku 1918, suplovala iné oblasti národného života, čím nadobudla politický rozmer. Angažovanosť slovenských vzdelancov, predovšetkým spisovateľov, mala pritom dvojitú tvár. Slovenský intelektuál sa stával, parafrázujúc autorku, nielen spolutvorcom moci, ale aj jej nástrojom i obeťou.

Pojem „kultúra“ sa v prípade Jaksicsovej monografie javí v širších súvislostiach, v súlade s tradíciou anglickej a francúzskej historiografie. Ide o pojem schopný obsiahnuť daný celok v jeho kontinuite zahrňujúci rozličné prejavy života spoločnosti v konkrétnom dejinnom momente. Rovnako kladie Jaksicsová dôraz na časovú podmienenosť výtvorov ľudskej činnosti a postavenie historika, ktorý skúma danú látku s časovým odstupom a v odlišnom dobovom kontexte. Nadväzujúc na dedičstvo historiografickej školy Annales sa autorka snaží uchopiť historický naturel slovenského vzdelanca.

Knihá je rozdelená do siedmich kapitol. V prvej sa autorka venuje inštitucionálnym rámcem modernej slovenskej kultúry (s. 31 – 50). Kapitola pokrýva obdobie od roku 1918 do 1948, keď dochádza k radikálnej zmene štruktúry spoločnosti, a zároveň k postupnému napĺňaniu slovenskej identity, predovšetkým občianskej. Tento proces sprevádza dynamicky vývoj inštitucionálnej základne – cez školstvo, časopisectvo, divadelníctvo, výtvarné inštitúcie, až po vznik celonárodného knižného trhu. V prvom rade ide o tézu, že proces inštitucionalizácie kultúry súvisí úzko s jej modernizáciou. No zároveň má Jaksicsová na zreteli, že vtedajšie budovanie štátu (aj v zmysle vývoja mienkotvornej publicistiky) si vyžadovalo politizáciu verejného života. Preto na jednotlivé inštitúcie

nazerá cez ich ideologický profil, nevyhýbajúc sa zmienkam o slovenských kultúrnych činiteľoch, ktorí tento profil utvárali.

Druhá kapitola Kultúrny rozmer slovenskej otázky (s. 51 – 62) zdôrazňuje, že národnostná otázka sa stala jedným z najpálčivejších problémov slovenského kultúrneho vývoja v rokoch 1918 – 1948. Súhrnne sa dá konštatovať, že na úrovni dobových debát o identite, ktorých iniciátormi a účastníkmi boli vedúci aktéri kultúrneho diania, sa riešili tieto jej aspekty: vzťah Slovákov k vlastnej minulosti a prítomnosti, moderná emancipácia národa, a najmä vzťah k českej, dominantnej kultúre. Inak povedané, Jaksicsová rozširuje uhol pohľadu, ktorý bol v časti historickej publicistiky neraz limitovaný známou kauzou o pravidlách slovenského pravopisu z roku 1931.

Charakteristike individuálnych gest slovenských vzdelancov v rokoch 1918 – 1938 je venovaná tretia, najrozsiahlejšia kapitola Medzi modernou a avantgardou (s. 63 – 136). Autorka sa v nej pokúša o náčrt typológií konkrétnych intelektuálnych prostredí. V tejto súvislosti Jaksicsová obhajuje hypotézu, že východiskom modernej kultúry je tesné prepojenie umeleckých prúdov a ideologických smerov. Odvolávajú sa na typológiu Jozefa Felixa rozčleňuje Jaksicsová poprevratovú slovenskú inteligenciu do troch táborov. Prvý z nich tvorili autori zoskupení okolo časopisu *Mladé Slovensko*. Táto skupina neskôr poslúžila ako platforma, z ktorej vznikol ľavicový *DAV*. Druhý okruh, s katolíckym a nacionálnym zameraním, pôsobil v periodiku *Vatra*. Tretí tábor tvorili autori okolo *Slovenských pohľadov* a mal v intelektuálnom prostredí centrálnu postavu. Nadväzoval na martinskú tradíciu pod egidou Vajanského a Škultétyho. Na rozdiel od Felixovej systematizácie upozorňuje Jaksicsová na koncepciu Jána Poničana a jeho členenie slovenského intelektuálneho prostredia na vatristov so sklonom ku klerikalizmu, centristov s čechoslovakistickým zameraním a davistov, ktorí, z pochopiteľných dôvodov, tvorili podľa Poničana pokrokové a internacionálne krídlo slovenskej inteligencie. Ďalším kritériom sú generačné rozdiely. Autorka sa zameriava na „generáciu rozviazaných jazykov“ (20. roky), Chorvátovu „otrávenú generáciu“ a „postupistov“ (teda pokračovateľov ideologickej línie vatristov v polovici tridsiatych rokov), až po slovenské avantgardné hnutia (koniec tridsiatych rokov). Jaksicsová preto skôr vyzdvihuje ideovú diferencovanosť slovenských kultúrnych činiteľov, ako podáva akýsi definitívny kľúč k riešeniu tejto problematiky.

Štvrtá kapitola Kultúrno-spoločenský diskurz na prahu vojny (s. 137 – 166) sa zameriava, popri inom, aj na novinársku činnosť troch ústredných kultúrnych publicistov doby – Ladislava Novomeského, Tida Jozefa Gašpara a Mila Urbana. V intenciách autorky je umiestniť ich ideologické presvedčenia na pozadie jednej z najpodstatnejších kultúrnych udalostí Slovenska tridsiatych rokov – prvého Kongresu slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach v roku 1936. Časové rozpätie medzi rokmi 1936 a 1939 (teda obdobie medzi trenčianskoteplickým kongresom a zostavením antológie slovenskej poézie *Pred ohnivým drakom* Emilom Boleslavom Lukáčom) vníma autorka ako etapu zdôrazňovania slovenskej národnej svojbytnosti na pôde kultúry. A nielen to. Jaksicsová podčiarkuje, že išlo o poslednú spoločnú manifestáciu ideologickej diferencovanosti slovenskej kultúrnej obce.

Vojnové obdobie spracováva Jaksicsová v piatej kapitole pomenovanej Roky vzopätia s úzkosťou a nádejami (s. 167 – 268). Autorka vyzdvihuje istý paradox doby, ktorý spočíva v tom, že totalitné praktiky slovenského klérofašistického štátu nezasiahli do kultúrneho ovzdušia v takej miere ako do politického života. Príkladom môže byť, okrem iného, aj na-

d'alej fungujúci Smrekov *Elán*, ktorého redakcia sa presťahovala v roku 1939 z Prahy do Bratislavy, vývoj nadrealistického (a predsa avantgardného) hnutia alebo vývin naturalistickej prózy. Prirodzene, neznamená to, že slovenská kultúra v období druhej svetovej vojny nebola „usmerňovaná“ prostredníctvom politickej moci. Avšak podvojnásť kultúrnej scény, respektíve jej členenie na oficiálny (národný) a neoficiálny prúd, pretrvávalo napriek autoritatívnej podobe vládnuceho režimu. Jaksicovej výklad sa pritom opiera o zdôraznenie ambivalentného postavenia časti slovenských intelektuálov, a ich katolíckej orientácie, ktorá odmietala stotožňovanie sa s kultúrnou politikou štátu (Ladislav Hanus, Jozef Kúttnik-Šmálov). V tejto súvislosti sa ukazuje ako zaujímavý príbeh signatárov lomnického (1940) a protipovstaleckého manifestu (1944). Časť predstaviteľov spisovateľskej obce sa najprv prihlásila k slovenskej verzii národného socializmu a na sklonku vojny sa niektorí z nich pokúšali zachrániť si „česť“. Spomedzi viacerých problematických javov sa autorka zameriava aj na inštitucionálne rámce „usmerenej kultúry“, čím, spolu s predošlou medzivojnovou kapitolou, poskytuje ucelený obraz inštitucionalizácie modernej slovenskej kultúrnej scény.

Z uvedeného je zrejmé, že slovenský kultúrny vývoj si v rokoch 1945 – 1948 síce udržal svoju kontinuitu, ale ocitol sa na ideologickej križovatke. O tomto období pojednáva šiesta kapitola Hodnotový spor v medzičase pred novou diktatúrou (s. 269 – 292). Po roku 1945 sa, v súlade s Košickým vládnym programom, uskutočnil postupný návrat k ideí čechoslovakizmu – avšak tentoraz „očisteného“ od zjednodušujúcej predstavy o československej jednote a „obohateného“ o slovanský rozmer, ktorý zdôvodňoval novú slovenskú kultúrnu orientáciu na Sovietsky zväz.

Záverečná siedma kapitola Slovenský intelektuál ako spolutvorca, nástroj i obeť politickej moci (s. 293 – 316), prináša komplexnejší pohľad na doterajšie uvažovanie a kompozíčne uzatvára predošlé kapitoly. Jaksicová načrtáva príbehy slovenských vzdelancov, ktorí, ako sama zdôrazňuje, sa našli „*medzi vlastnou tvorbou a vlastným svedomím*“ (s. 300). Pozornosť venuje Tidovi J. Gašparovi, Milovi Urbanovi, Valentínovi Beniakovi, Emilovi Boleslavovi Lukáčovi a Andrejovi Žarnovi.

Poslednú časť monografie Epilóg modernej slovenskej kultúry a prológ jej konca koncipuje autorka ako zhrnutie predchádzajúceho výskumu. Vracia sa k fenoménu „modernosti“ slovenskej kultúry v rokoch 1918 – 1948 a samotný proces modernizácie vníma ako zásadný prvok intelektuálneho charakteru doby. Duch moderny je duchom prehodnocovania, nepokoj a krajného individualizmu vpleteného do politického charakteru doby. Práve z dôvodu prepojenia problémov kultúrnych dejín a literárnej vedy by Jaksicovej monografia *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre* nemala ostať na pôde literárnovedného uvažovania nepovšimnutá.

Magdalena Bystrzak

Mgr. Magdalena Bystrzak
Katedra stredoevropských štúdií FF UK
Nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha
ČR
e-mail: bystrzak.magdalena@gmail.com